**E. TRYJARSKI, *Türkler ve Ölüm*,
İstanbul, 2012, Pinhan Yayıncılık, 639 sayfa (36 Resim ve Çizim ile birlikte).
Çeviren: Hafize Er. ISBN: 978-605-5302-06-1**

Enes KAVALÇALAN*

Orta Asya coğrafyasının genişliği Türkoloji alanında yapılan araştırmaların daha çok bölgesel düzeyde, birbirinden kopuk ve konu bütünlüğü sağlayamayan bir içerik oluşturmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte, son yıllarda gerçekleştirilen yeni araştırmalar Türk toplumları hakkındaki bilgi dağarcığımızın her geçen gün daha da genişlemesine olanak sağlamaktadır. Türkolog ve doğu bilimci E. Tryjarski'nin literatürde dağınık halde bulunan araştırmaları bir araya getirerek 1991 yılında Leh dilinde kaleme aldığı *Zwyczajne Pogrzebowe Ludów Tureckich Na Tle Ich Wierzeń* isimli monografik çalışma bu nedenle önemlidir. Türkçe'ye Hafize Er tarafından *Türkler ve Ölüm* adıyla çevrilen eser, Türklerin ölüm karşısında geliştirdikleri dini gelenekler hakkındaki kapsamlı içeriğiyle bu alandaki temel kaynaklardan birini teşkil etmektedir.

Kitap, *İçindekiler* (5-8), *Önsöz* (9-10), *Kısaltmalar* (11-15), *Giriş* (17-91) beş ana bölüm (92-518) ile *Sonuç* (519-524), *Kaynakça* (525-574), *Ek Kaynakça* (575-597), *Dizin* (598-621) ve *Resimler/Fotoğraflar/Çizimler* (622-639) oluşmaktadır. Türklerde ölüm olgusunun üç temel unsurunu beş ana başlık altında konu edinen eserde, *ölüm* ilkin biyolojik bir gerçeklik olarak tanımlanmış (I. Bölüm); ardından bu gerçekliğin toplumsal yaşamda karşılık bulan uygulamaları bir döngü olarak tasnif edilmiş (II.-IV. Bölümler) ve son olarak ölüyle ilişkilendirilmiş yapı kalıntılarını ele alan mezar anıtları (V. Bölüm) ile tamamlanmıştır.

İki başlıkla sunulan *Giriş* bölümünde (17-91) ölüm fenomeninin Orta Asya ve çevre coğrafyalarda şekillenışı ele alınarak, Türk topluluklarında nasıl dönüşüm gösterdiği anlatılmıştır (17-72). Bu etkileşim anlatılırken çevre kültürlerde ve dinlerde yer alan uygulamalar ile bunların Türk geleneklerine yansımaları da tanıtılmaktadır (73-91).

Kitabın birinci bölümü *Biyoloji ve Din. Farklı İnançlar Temelinde Ölüm Fenomeni* başlığına sahiptir (92-144). Bölüm yedi alt başlığa ayrılır. Yazar burada öncelikle ölüm nedenleri ve ölüme yaklaşan kişinin gösterdiği fizyolojik/psikolojik belirtileri aktararak (92-102); izleyen başlıkta yalancı ölüm halleriyle ölüm sonrası hayat inanışlarına değinir (102-117). Bunların yanı sıra, ruh kavramı açıklanmak suretiyle çeşitli Türk toplumlarında ruhun insan bedeninden ayrıldıktan sonraki kaderi anlatılmış, ruh ile can terimlerinin ayrımı üzerinde durulmuştur (117-136). Ardından ölü bir bedenden duyulan korkunun gündelik hayata yansması ve bu bedenden olabildiğince çabuk, temasa girmeden, kurtulma çabalarının anlatımıyla bölüm bitirilmiştir (136-144).

Gömü öncesi süreci içeren *Ölümden Törenle Taşımaya. Ölü Gömme Döngüsünün İlk Aşaması* on sekiz alt başlıkla sunulur (145-221). Bu başlıklarda, ölüm sonrası gerçekleştirilen ilk uygulamalar (145-180); ölünün gömülünceye kadar muhafaza edilişiyle başında beklenmesi hakkında bilgi verilerek gömü öncesi yapılan ek ayinler ve defin tarihinin belirlenmesi konularıyla bölüm sonlandırılır (181-221).

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Antalya, eneskavalcalan@hotmail.com

Defin Sürecinin İkinci Aşaması: Gömme başlığı kitabın üçüncü bölümünü oluşturmaktadır (222-346). Bölüm, Türklerde ölünün gömülme sürecinin ele alındığı on bir alt başlıktan oluşmaktadır. Başlangıçta, insan cesedinin kaderiyle ilgili gömme geleneklerine değinilmiştir (222-234). Ardından iskeletin gömüye hazırlanış şekline, muhafaza edilmesinin önemine, iskeletin tümünü temsil eden kafatası kültlerine, cesedin mumyalanması ve tahnit konuları işlenerek, ölü gömme geleneği dâhilinde kullanılan maske türleri anlatılmıştır (234-242). Daha sonra ölünün yurdundan çıkarılarak törenle taşınması ve cenaze alayı tasvir edilerek, müzik aletleri eşliğinde yakılan ağıt geleneğinin çeşitlemeleri aktarılmıştır (242-260). Bölüm bitirilirken gömme şekilleri açıklanarak toprağa gömme geleneği üzerine detaylı bilgiler verilmiş ve cenaze töreni dönüşünde gerçekleştirilen temizlenme uygulamaları konu edilmiştir (260-328). Bölüm sonunda, özel (çocuklar, şamanlar, etc.) ölümler ve bunlara dair uygulamalarla birlikte kefenlemeye yardım edenlerin ödüllendirilmesine yer verilmiştir (238-346).

Ölü Gömme Döngüsünün Üçüncü Aşaması: Defin Sonrası adlı dördüncü bölüm (347-396) dört ayrımda konu edilmiştir. Bölüm girişinde ölüyü anma merasimleri ve bu tarz merasimlerin Türk halklarında gösterdiği çeşitliliklere değinilmiş, bu anma törenleri içerisinde verilen yemeklere ve veriliş tarihlerine dair bilgiler aktarılmıştır (347-385). Ardından ölü ve yaşayanlar için belirlenmiş yemeklerle birlikte ölüyle yemek yeme kültü üzerinde durulmuştur (385-392). Atalar kültü ve ongunlar konuya eklenerek, ongunların işlevleri, şekilleri ve sembolik anlamları ayrıntılandırılır (392-396).

Mezar Anıtları ve Diğer Matem Yapıları, Mezarlıklar, Yazıtlar çalışmanın beşinci bölümü kapsamında, on dokuz başlıkla sunulmuştur (397-518). Bu bölümde yazar, kalıntılar ve yazılı kaynaklar ışığında Türk geleneğinde görülen mezar çeşitleri ile mezar alanının etrafında yer alan uygulamaların ayrıntılı tanımlamalarını yapmıştır (347-438). Bugünkü mezar taşlarıyla benzer bir kullanıma sahip mezar etrafında gelişen dikili taş uygulamalarının kökenine değinilmek suretiyle, dikmelerin sembolik anlamları ve işlevsel yönleri ile dev taşları denilen bir grubun Türk dünyasıyla bağlantısı irdelenir (438-481). Bölümün sonunda ise mezar anıtının tanımı yapılarak, mezar kültüyle mezarlık kavramları açıklanmış ve değişik Türk topluluklarında görülen farklı mezar türleri tanıtılmıştır (481-518).

Yazar, *Sonuç* bölümünde (519-524), *konunun bütünlüğünü sağlamak amacıyla* Müslüman Osmanlı Türkleri'nde ölü gömme törenlerini gözlemleyen Alman gezgin vaiz S. Schweigger, Britanyalı kadın araştırmacı R. Lewis ve Polonyalı S. Starowolski'ye ait aktarımların çevirilerine yer vermiştir.

Çalışma, Türk dünyası üzerine gerçekleştirilen araştırmaların yer aldığı geniş bir kaynakça ve diğer eklerle (Etnik, Tarihi ve Coğrafi Adlar Dizini, Resimler/Fotoğraflar/Çizimler) son bulmaktadır (525-639).